

Journal of Universal History Studies

**Türkiye’de Köy Salmaları, İmece ve Cumhuriyet Halk Partisi’nin İlkokul Hamlesi
(1944-1950)¹**

***Salma and İmece Practices in Rural Türkiye: The Republican People’s Party’s
Primary School Initiative (1944–1950)***

Submission Type: Research Article

Received-Accepted: 16.08.2024 / 13.01.2025

pp. 155-173

Journal of Universal History Studies (JUHIS) • 8(1) • June • 2025 •

Rıza Özbölük

Selçuk University, Department of History, Research Assistant Dr., Konya, Türkiye

Email: rozboluk@selcuk.edu.tr

Orcid Number: 0000-0001-6401-6798

Cite: Özbölük, R. (2025). Türkiye’de Köy Salmaları, İmece ve Cumhuriyet Halk Partisi’nin İlkokul Hamlesi (1944-1950). Journal of Universal History Studies, 8(1), 155-173. <https://doi.org/10.38000/juhis.1534423>

¹ This article is analyzed by three reviewers and it is screened for the resemblance rate by the editor/ Bu makale üç hakem tarafından incelenmiş ve editör tarafından benzerlik oranı taramasından geçirilmiştir.

* In this article, the principles of scientific research and publication ethics were followed/ Bu makalede bilimsel araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyulmuştur.

* This work is licensed under a [Creative Commons BY-NC-SA 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/) (Attribution-Non Commercial-Share Alike).

*There is no conflict of interest with any person/ institution in the prepared article/ Hazırlanan makalede herhangi bir kişi/ kurum ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Öz

Türkiye’de ilköğretim sorununu tamamen çözmek amacıyla İsmet İnönü ve Hasan Âli Yücel büyük bir program başlatmışlardır. 1944 yılında başlayan program kapsamında köylerde çok sayıda ilkokul inşa edilmesi hedeflenmiştir. Sürecin karşısında duran en önemli sorun okul binası yapmanın getireceği malî yük olmuştur. Zira bu iş için ayrılan bütçe, inşa edilmesi planlanan okul sayısı göz önüne alındığında son derece yetersizdir. Bu yüzden hükümet, inşaatlar için gerekli olan masraf ve bedeni hizmet ihtiyacının salma ve imece yoluyla köy halkı tarafından karşılanmasına karar vermiştir. Başlangıçta ortaya çıkan iyimser hava kısa süre sonra ortadan kalkmıştır. Zira iyi bir planlama yapılmadan faaliyete başlanması sonucunda köylüler, üzerlerine düşen salma ve imece yükümlülüğünü karşılayamaz duruma gelmişlerdir. Köylülerin şikayetleri uzun bir süre önemsenmemiştir. CHP’nin ilköğretim programı, örgütlü muhalefetin ortaya çıkışı yani Demokrat Parti’nin kuruluşu ve Meclise girişinden sonra da şiddetli şekilde eleştirilmiştir. Demokrat Partililer sürecin olumsuz tarafına yani köylüler üzerine düşen vergi ve imece yükümlülüğüne odaklanırken, Cumhuriyet Halk Partililer inşa edilebilen okullardan hareketle programın olumlu tarafına odaklanmışlardır. Şikayetlerin gün geçtikçe yoğunlaşması üzerine 1948 yılında yeni bir yapılanmaya gidilerek ilköğretim programının finansmanının devlet bütçesinden karşılanmasına karar verilmiştir. Bu noktadan sonra her ne kadar iktidar-muhalefet ilişkileri bu konu bağlamında yumuşama eğilimine girmiş olsa da programın başarılı olup olmadığına yönelik tartışmalar uzun süre devam etmiştir. Aslında azımsanmayacak sayıda okul binası inşa edilmiştir ancak başlangıçta yapılan planlamalar göz önüne alındığında umulan hedefin çok gerisinde kalmıştır.

Anahtar Kelimeler: Salma, İmece, Köy, İlkokul.

Abstract

İsmet İnönü and Hasan Âli Yücel launched a major program to solve the problem of primary education in Türkiye. The program launched in 1944 aimed to build many primary schools in villages. The most significant issue facing the process was the financial burden of building schools. The budget allocated for this purpose was highly inadequate considering the number of schools planned to be built. Therefore, the government decided that the costs and physical labour required for the constructions would be met by the villagers through salma and imece. The optimistic atmosphere that emerged at the beginning soon disappeared. The villagers were unable to fulfil their obligations of salma and imece labour because of the activities that were started without proper planning. The villagers’ complaints were ignored for a long time. The primary education program of the Republican People’s Party was severely criticized even after the emergence of the organized opposition, namely the establishment of the Democrat Party and its entry into parliament. While the Democrat Party members tended to focus on the negative side of the process, namely the obligation of taxation and cooperative labour on the peasants, the Republican People’s Party members tended to focus on the positive side of the process, emphasizing the schools that were successfully built. As the complaints intensified day by day, a new structure was introduced in 1948, and it was decided that the primary education program would be financed from the state budget. After this point, although the relations between the government and the opposition tended to soften on this issue, the debate on whether the program was successful or not continued for a long time. In fact, a considerable number of schools buildings were constructed, but given the initial planning, the program fell far short of the expected target.

Keywords: Salma, İmece, Village, Primary School.

Extended Abstract

This study focuses on the Salma tax and imece activities that remained in force in Anatolia for a long period to meet the needs of the villages. After the proclamation of the Republic, the development of Anatolian villages became one of the most important issues for administrators, but the state remained an actor that set development goals and coordinated the process. Many tasks for village development were entrusted to the villagers; the costs of any activity required for the development of the village were to be shared among them through the release of salma, and the physical works needed were to be shared through imece. The primary education program initiated by the Republican People’s Party, which began in 1944, is crucial for understanding the issue of salma and imece in Türkiye. This is because the success of the program depended on the economic contribution of the villagers in terms of the salma obligation and their physical labor in terms of the imece obligation. This situation led to an unprecedented increase in both obligations.

In fact, the Republican People’s Party’s primary education program turned out to be a highly challenging process for Anatolian peasants, who had long been accustomed to paying salma and working on an imece basis. The most important goal of the primary education program was to build primary schools in many villages, and it was decided that most of the construction costs would be covered by the villagers. In the process, it was also planned that the need for manual labour would largely be fulfilled by the villagers. Villagers who were unable to contribute financially to the program would meet their obligations by working on the construction, while those who were unable to provide manual work would pay for their services. The initial optimistic outlook soon turned into pessimism. This was because the Ministry of National Education had not planned the process adequately. One of the biggest difficulties was that almost every village was assigned the same type and size of school without considering the size and population structure of the villages included in the program. While this facilitated the construction of schools in large and densely populated villages, the amount of salma and imece required per person was unaffordable in small and sparsely populated villages. Complaints from the peasants soon emerged, but these complaints were ignored for a long time. The administrators of the Republican People’s Party especially İsmet İnönü, were reluctant to accept even slightest excuse.

After the emergence of the organized opposition, the Democrat Party, and its entry into parliament, objections to the Republican People’s Party’s primary education program grew louder and more intense. While the members of the Democrat Party focused on the negative aspects of the process and claimed that the villagers were being burdened by the costs of school construction, Republican People’s Party administrators focused on the positive aspects of the process and viewed criticism of a beneficial activity like building schools as malicious. The primary education program and its main pillars, the salma and imece obligations, became one of the most important topics of debate between the government and the opposition for a long time. It is understood that the ongoing fierce debates began to ease in 1948. As a result of the increasing number of complaints, it was decided in 1948 that school constructions would be funded from the state budget. The debates that emerged after this point mostly focused on whether the program had been successful or not. According to Republican People’s Party members, many schools were built, even though the initial targets were not fully achieved. On the other hand, members of the Democrat Party argued that the program fell far short of the planned targets; not only were enough schools not built, but the energy and financial resources of the villagers were wasted.

Giriş

Bu makalede, uzun süre Anadolu köylerinde tevzi vergi şeklinde tatbik edilen köy salmalarını gündelik hayatta uygulandığı şekliyle incelemek, imece meselesini ise kanunun emrettiği bedenî hizmet yükümlülüğü bağlamında ele almak amaçlanmıştır. Köy salmaları üzerine literatürde çeşitli çalışmalar bulunmaktadır ancak konu çoğunlukla 1924 yılında çıkarılan Köy Kanunu'ndan başlamak üzere zamanla gerçekleştirilen kanunlaştırma hareketleri içerisinde yer aldığı kadarıyla incelenmiştir (Koral, 1944, s. 13-14; Artukmaç, 1955, s. 2-5; Yavuz, 1946, s. 42-45; Varınca, 1946, s. 97-98). İmece ise genellikle köy halkının karşılıklı yardımlaşma anlayışı içerisinde yerine getirdikleri faaliyetler bağlamında değerlendirilmiş, (Caferoğlu, 1942, s. 190-191; Kaderli, 2008, 90-112; Acar, 2021, s. 139-146) meselenin yasal zorunluluk boyutuna çok az değinilmiştir (Yavuz, 1946, s. 33-40).

Cumhuriyet Halk Partisi'nin (CHP) ilköğretim hamlesi, köy salma ve imecelerini incelemek ve anlamak için hayli elverişli bir zemin teşkil etmektedir. Zira İsmet İnönü ve Maarif Vekili Hasan Âli Yücel'in büyük bir istek ve kararlılıkla başlattıkları ilköğretim programı, kısa vadede sonuç vermesi beklenen, büyük çaplı ve bununla mütenasip olarak çözümünü büyük emek isteyen sorunlarla iç içe geçmiş bir programdır. Program; köy ilköğretiminde devamsızlık probleminin çözümü, ilkokul binalarının inşası, Köy Enstitülerinden mezun olanların bu okullarda öğretmenlik yapabilmesi, öğretmenlerin barmacakları evlerin yapılması ve geçimlerini temin edebilecekleri büyüklükte bir arazinin kendilerine tahsis edilmesi (Resmî Gazete, 22. 04. 1940, s. 13682-13683; Akşam, 20.08.1944, s. 1-2; Akşam, 05.08.1944, s. 4; Ulus, 23.04.1944 s. 3; Ulus, 20.08.1944, s.1) gibi birden fazla sorunun çözümüne yöneliktir. İlköğretim hamlesinin maksadına ulaşması ise salma yükümlülüğü yönünden köylünün iktisadî varlığına, imece mecburiyeti bakımından bedenî çabasına bağlanmıştır. Programın yürürlükte kaldığı süreç boyunca köylü üzerindeki salma ve imece yükü had safhaya ulaşmış ve o nispette veri ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla salma ve imece meselesinin daha iyi anlaşılması için bahsi geçen sürece odaklanmak gerekmektedir. Çalışmada salma ve imecenin tanımı ortaya konulduktan sonra 1944 yılında başlatılan ilköğretim seferberliğine değinilecektir. Sözü edilen süreçte en büyük masraf kalemi köylerde inşa edilecek olan çok sayıda ilkokul binası olduğu için salma ve imece meselesi okul inşaatları ile ilişkilendirilerek değerlendirilecek ve nihayet ilgili konu etrafında Cumhuriyet Halk Partisi ve Demokrat Parti (DP) ilişkileri ele alınacaktır.

Salma; *"köyün umumî masraflarına, köy halkının iştiraki demektir"* ve köyün masraflarıyla gelirleri arasındaki boşluğun salma ile giderildiği bilinmektedir (Artukmaç, 1955, s. 2). Devlete ödenen diğer vergilerin dışındadır ve tevzi karakterdedir. Örneğin; köyde amme hizmetine mahsus bir bina yapılacaksa ve gelirler yeterli değilse, salma salınarak inşaat masrafı köylüye tevzi edilmiş, yani bireyler arasında paylaştırılmıştır. Cumhuriyetin ilanından sonra ilk kez 1924 Köy Kanunu içerisinde yer alan salma vergisinin hangi hallerde, ne şekilde toplanacağı ve miktarı net ifadelerle belirtilmemiştir. İlgili kanunun 16. maddesi; *"Köy sınırı içinde yapılacak işler için para toplanması lazım gelirse işbu kanunun buyruğu üzere ihtiyar meclisinin hükmü ile köye (salma) salınır. Toplanan paraya (köy parası) denir"* şeklindedir (Resmî Ceride, 07.04.1340/1924, s. 8). Bu madde on yıl sonra, 1934'te, çıkarılan 2491 sayılı Kanun ile biraz daha ayrıntılandırılmış olsa da özü itibarıyla aynı kalmıştır (Resmî Gazete, 06. 06. 1934, s. 3951). Her iki kanunda yer alan salma maddesi, nasıl uygulanacağı bağlamında yoruma açık olması ve salma salınması konusunda köy idarecilerine geniş salahiyyet ve serbestî tanınması bakımından dikkat çekmektedir.

Her ne kadar uygulamada problemlerin çıkabileceği henüz 1924 Köy Kanunu görüşmeleri sırasında tahmin edilse de (TBMMZC. 11.03.1340/1924, s. 344) 1939 yılına kadar ayrıntılı bir düzenleme yapılmamıştır.

Cumhuriyet Halk Partisi tarafından 1938’de yayımlanan “*On Beşinci Yıl Kitabı*”nda, hâlihazırda yürürlükte olan ve mecburî salmanın adil esaslara dayandırılması maksadıyla çıkartıldığı söylenen 02. 06. 1934 tarih ve 2491 sayılı Kanun’un adaleti temin edemediği kabul edilmiştir. Bahsi geçen kitapta salmanın, köylünün iktisadî vaziyeti üzerinde ciddi bir ağırlık teşkil ettiği üstü kapalı da olsa belirtilmiş, bu yükün hafifletilmesi ve köy gelirlerinin çeşitlendirilmesi için yapılan çalışmalara yer verilmiştir. Ayrıca köylünün vermesi gereken salmanın devlete ve özel idarelere ödeyeceği toplam vergi tutarının yarısını geçmemesi kuralının prensipte kabul edildiği ve bunu resmileştirmek maksadıyla Meclise bir kanun tasarısının sunulacağı ifade edilmiştir (Cumhuriyet Halk Partisi, 1938, s. 90).

5 Temmuz 1939’da kabul edilen bir kanun ile 2491 sayılı Kanun’da yer alan ilgili madde değiştirilerek salma usulü yenilenmiştir (Resmî Gazete, 11.07.1939, s. 12206)². Maaş karşılığında köy işlerini yerine getiren kimselerin köyde yapılacak işlerde yetersiz kaldıkları durumlarda, ihtiyar meclisi kararıyla üst sınırı 20 lira olmak üzere, köyde yaşayanlar ve köy ile maddi iltisakı bulunanlara salma salınmasına hükmedilmiştir. Ayrıca salmanın köyde oturanlar arasında paylaşılması, aynı evde oturup kendine ait geliri olanların farklı hane sayılması, köyde ikamet etmeyen fakat köyle maddi ilişkisi olanların ise maddi iltisakı oranında salmaya katılmaları kararlaştırılmıştır. Köyün maaşlı çalışanlarının ücretlerinin karşılanması ve mecburi işler haricinde salma salınması ise yasaklanmıştır. Salınacak salmanın oranı, cinsi ve miktarı ile ilgili işlerin kanunla belirlenen dönemlerde düzenlenmesi, ilan ve tebliğ edilmesi için köy ihtiyar meclisleri yetkilendirilmiştir. Kanundaki en önemli maddelerden biri de bir önceki kanunda olduğu gibi, salma mükellefiyetini aynî yahut nakdî ifa edemeyenlerin bedenlen çalıştırılabileceklerine yönelik hükümdür (Artukmaç, 1955, s. 2-5; Koral, 1944, s. 14; Varınca, 1946, s. 97-98; Yavuz, 1946, s. 43-44; Resmî Gazete, 11.07.1939, s. 12206)³.

İmece ise teamül/gelenek hukuku ve kanuni imece olmak üzere ikiye ayrılır (Yavuz, 1946, s. 32-36). Acil olarak bitirilmesi gereken fakat sahibinin yalnız başına yapamayacağı tarla veya ev işi gibi faaliyetlerin komşu, akraba ya da tüm köy halkı tarafından karşılık beklenmeden el birliği ile bitirilmesine yönelik faaliyet, gelenek hukuku içerisinde değerlendirilen imecedir (Caferoğlu, 1942, s. 190). Bugün popüler kültürde Anadolu köylüsünün dayanışma ve kültürel bakımdan yüksek seciyesinin bir nişanesi olarak kabul edilen imece türü aslında gelenek hukukundan kaynaklanan imecedir. Kanuni imece ise köyün ihtiyaçlarının giderilmesi, düzenin sağlanması ve köy hayatının idamesi maksadıyla yasalarla belirlenmiş faaliyetlerin köylüler tarafından mecburi olarak yapılmasıdır. Örneğin; köyü temiz tutmak, gerekli yerlere ağaç dikmek, köye meydan açmak, yol yapmak, mescit yapmak, Maarif idaresinin belirlediği plan kapsamında mektep yapmak gibi faaliyetler kanuni imeceye dâhildir (Yavuz, 1946, s. 34-35). Bu tip imece aslında pek hoşlanılmayan, angarya olarak görülen bir bedenî hizmet yükümlülüğüdür ve köylülerin zorlanmadıkça buna yanaşmadıkları ifade edilmiştir (Yasa, 1962, s. 94). İmecenin kolaylaştırılması ve azami fayda sağlanacak hale getirilmesi için 1960’lı yıllardan itibaren merkezi yönetimin yerel ahali ile sıkı bir iş birliği tesis etmesi ve mahallî işgücüne mühendis, usta, makine, malzeme gibi teknik imkânlarla yardımcı olması esasına dayanan “*destekli imece -aided self help-*” yöntemine müracaat edilmiştir (Yavuz, 1962, s. 176-177).

² “Köy Kanunu’nu muaddil 2491 sayılı kanunun birinci maddesinin değiştirilmesine ve mezkûr kanuna bazı hükümler ilâvesine dair kanun.”

³ “Köy Kanunu’nu muaddil 2491 sayılı kanunun birinci maddesinin değiştirilmesine ve mezkûr kanuna bazı hükümler ilâvesine dair kanun.”

1. İlkokul Hamlesi

1938 yılının sonunda Maarif Vekâletine tayin olunan Hasan Âli Yücel, sefî Saffet Arıkan gibi işe başlar başlamaz ilköğretim meselesine odaklanmıştır (Tonguç, 2020, s. 521). 1943'te, Ulus gazetesi için kaleme almış olduğu bir makalede Yücel, tayininden bir gün sonra dönemin Başvekili Celal Bayar ile Millî Şef İsmet İnönü'nün huzuruna kabul edildiğini ve İnönü tarafından kendisine ilköğretim sorununu ciddiyetle tetkik etme ve çözüme kavuşturma talimatı verildiğini ifade etmiştir. Bunun üzerine bir sene geceli gündüzlü çalışarak esaslı bir program vücuda getirdiklerini ifade eden Yücel, sorunun ve çözümün kaynağını; *“bizde ilk öğretim meselesinin ruhu köyde idi”* diyerek ortaya koymuştur. Kendisini her konuda destekleyen ve hatta programın mimarı konumunda bulunan İnönü, Yücel ve ekibinin çalışma sonuçlarını ihtiva eden raporu⁴ en ufak teferruatına kadar incelemiş, fikirlerini söylemiş ve yeni direktifler vermiştir. Ancak hedeflerini gerçekleştirmek için çalışırken İkinci Dünya Savaşı'nın başlaması icraat imkânını ortadan kaldıracak bir tehlike yaratmıştır. Bu noktada İnönü'nün Meclisin 6. devresini açış nutkunda söyledikleri Maarif yetkililerini yüreklendirmiş ve azimle çalışmaya başlamışlardır. Aradan geçen yıllarda köy enstitüleri açılmış, ciddi bir yol kat edilmiştir. Artık yapılacak iş köy ilkokullarını inşa etmektir (Ulus, 21.03.1943, s. 1-2).

Bahsi geçen makalenin Ulus'ta yayımlanmasından iki gün sonra bir radyo programındaki demecinde Yücel, üzerinde çalıştıkları planla ilgili biraz daha ayrıntı vermiştir. Maksatlarının memleketin her köyüne ve mahallesine bir ilkokul açmak olduğunu ifade etmiş, mevcut 11.000 okulun yetersiz kaldığını, bu sayının 41.000'e çıkarılması gerektiğini dolayısıyla yeni inşa edilecek 30.000 okula ihtiyaç duyulduğunu söylemiştir. Yücel'in konuşmasındaki en önemli kısım ise bu kadar çok sayıdaki okulun nasıl yapılabileceğine dair ifadeleridir. Ona göre; devlet kanun yaparak, bütçelere para tahsis ederek üzerine düşen görevi yerine getirmiş dolayısıyla vazife sırası vatandaşlara geçmiştir. Kısa süre içerisinde Köy Enstitülerinin mezun vereceğini hatırlatan Yücel, bu öğretmenlerin görev yapacakları okulları *“yaratıcı ellerinizle sizler yapacaksınız”* şeklindeki ifadeleriyle halkın vazifesinin ne olduğunu belirtmiştir (Ulus, 23.03.1943, s. 4).

Problemin çözümüne yönelik ilk ciddi adımlar 1944'te atılmıştır. 19 Mayıs Gençlik ve Spor Bayramı münasebetiyle yapmış olduğu bir konuşmada, ilköğretimin hiçbir zaman o günkü kadar önemle ele alınmadığını, Cumhuriyetin ilk gününden beri arkasından koşulan bu ülkünün tamamıyla başarılmak üzere olduğunu vurgulayan İsmet İnönü, 1944'ten itibaren sayısı binlerle ifade edilecek kadar çok sayıda köy okulunun açılacağı bir döneme girildiğini müjdelemiştir (Akşam, 20.05.1944, s. 1). İnönü'ye göre; köylerde çok sayıda ilkokul açma devrinin ilk yılı olan 1944, *“en ağır vazife yıllarının birincisi idi”* ve aynı zamanda bir sonraki yıla ait hedeflerde başarılı olunup olunamayacağını da test edileceği zaman dilimiydi. Bu imtihan yüz akıyla atlatılabilirse son baharda vatandaşlara güzel haberler verilebilirdi. Sonraki yıl için hazırlanmak gerekirdi. Vatandaşlar, ilköğretim davasının *“üç beş ay sürecek saman alevi cinsinden heveslerle”* sonuçlanamayacağından emin olmalıydı. Türk milleti ilköğretimde göz dikilen amaca varıldıktan sonra büsbütün başka kudrette bir varlık olacaktı. Dolayısıyla iş, çok sert ve sıkı tutulmalıydı. Yapılmamış her okul

⁴ Bahsi geçen raporun tam olarak hangi tarihte İsmet İnönü'ye sunulduğu tespit edilememiştir. Hasan Ali Yücel'in ifadelerinden raporun içeriği hakkında kısmen bilgi edinmek mümkündür. Buna göre; İnönü'ye sunulan rapor, Türkiye'de ve yabancı ülkelerde ilköğretim hakkında yayımlanan kitaplardan elde edilen bilgiler ve Maarif yetkililerinin tecrübeleri ışığında oluşturulmuştur. Muhtemelen rapor köylerde öğrenim gören çocukların sayısı, öğretmen ve okul açığı ve benzeri konulardan oluşmaktaydı (Ulus, 21.03.1943, s. 1). Bu süreçte Maarif Vekaleti tarafından ilköğretime dair hazırlanan raporların bir özeti için ayrıca *Bk.* (Benhür ve Yüksel, 2023, s. 213-217). İlköğretim hamlesi sürecinde köy okullarında cari olan iki müfredattan bahsetmek mümkündür. Bunlardan ilki 1939 yılına aittir ve Hayat Bilgisi, Türkçe, Tarih, Coğrafya, Yurt Bilgisi, Tabiat Bilgisi, Aile Bilgisi, Aritmetik, Resim, Yazı derslerinden oluşmaktadır. 1948 yılından itibaren uygulanan program ise öncekiyle aynı olmakla birlikte Tarım-İş dersini de içermektedir. Ayrıntılı bilgi için *Bk.* (Çelenk, Tertemiz, Kalaycı, 2000, s. 58-68).

için “tembel ve ihmalcı” idareci, İnönü’ye “bir tomar özür” hazırlayacak ve isimleri vatandaşlara ifşa edilecekti (Akşam, 20.08.1944, s. 2; Ulus, 20.08.1944, s. 1; İsmet İnönü Eğitim-Öğretim Üzerine, 2002, s. 93-94).

Çabalar sonuç vermiş ve kısa süre içerisinde yurdun çeşitli bölgelerinden hem Maarif yetkililerinin hem de İnönü’nün yüzünü güldürecek, kararlılıklarını tazeleyecek haberler gelmeye başlamıştı. Mesela Tokat’ta 170 köy ilkokulu yapılmış, Maarif bütçesi de önceki yıllara nazaran epeyce artırılabilmişti (Ulus, 17.09.1944, s. 2). İlköğretim seferberliği Ankara köylerinde de semeresini vermiş, valiliğin yardımı, köy ahalisinin himmet ve gayretiyle inşaatına başlanan birçok okul eğitim-öğretim yılına yetiştirilmişti (Ulus, 28.09.1944, s.1). Zonguldak’ta ise okulların inşaatı on yerde yapımı devam edenler hariç tamamen bitmişti (Ulus, 29.09.1944, s. 2). Nihayet geri kalan bütün vilayetlere örnek olacak şekilde İstanbul’da bütün vatandaşlar meselenin önemini kavramışlardı. O kadar ki maddi durumu ancak asgari yaşam şartlarını karşılayacak durumda olanlar bile kendilerinin temin ettikleri taş ve kireçlerle ilkokul inşa etmiş, üstelik bunu da baskı olmaksızın yapmışlardı (Akşam, 02.09.1944, s. 2). İstanbul’da okulsuz sadece beş köy kalmış, onlar da çok küçük köyler oldukları için çocukların yatılı olarak şehirde okutulmasında mahzur görülmemişti (Akşam, 26.08.1944, s. 3). Dolaştığı bütün vilayetlerde vatandaşların ilköğretim davası için canla başla çalıştığını, iktisadi vaziyeti ancak asgari geçime yetecek kadar olanların bile varını yoğunu taşa, kirece vererek ilkokullarını yaptıklarını gören ve üzerine giyecek doğru düzgün bir elbisesi bile olmayanların; “*siz devlet adamı olarak bizim ayağımıza geliyorsunuz, bizim halimizi soruyorsunuz, biz nasıl olur da sizin istediklerinizi yapmayız*” şeklindeki sözlerini işiten Hasan Âli (İlköğretim, 1944, s. 2121[6]), nihayet 1945 yılı başında bir önceki yılda başarılanları memnuniyetle ifade etme fırsatı bulmuştu. Toplamda 595 yeni okul inşa edilmiş, 948 okul da tadilatından geçirilmişti (Yücel, 1945, s. 2265).

Gelinen durumun memnuniyet verici olduğunun bir başka göstergesi de İsmet İnönü’nün Ulus gazetesi için 18 Nisan 1945 günü kaleme almış olduğu “*İlköğretimin Yeni Yılı*”na dair makalesindeki ifadeleridir. Köylerde yeniden açılan ilkokul sayısının binden fazla oluşundan hareketle duyduğu memnuniyeti dile getiren İnönü’nün konuşmasını önemli hale getiren asıl husus ise köylü emeğinin okul inşaatına kanalize edilmesine yönelik kararlılık vurgusudur. Köylerinde okul inşa etmek için kadın-erkek fark etmeksizin canla başla çalışan ve bütün varlıklarını ortaya koyan köylüleri iftiharla takip ettiğini söylemiştir. Bununla birlikte İnönü’nün üslubu bir anda sertleşmeye başlamıştır. Ortada önemli bir başarı vardı fakat bazı vilayetler 1944 yılı boyunca kendilerinden beklenen performansı gösterememişlerdi. Bu sebeple dört vilayete özel dikkat çekmiştir. Bu dört il; Kars, Adana, Antalya ve Edirne’dir. İlk üç ilin okul yapımı konusunda geri kalmasını sahip oldukları çeşitli zorluklardan dolayı bir dereceye kadar anlayışla karşılayan İnönü’nün, Edirne söz konusu olduğunda hayli öfkelenildiği anlaşılmaktadır. Edirne’de işlerin eksik kaldığını ve tamamlanması için de herhangi bir emare göremediğini ifade eden İnönü, “*İlköğretimdeki eksik çalışmalara nihayet usanıp kayıtsız kalacağımızı sanmak yanlış hesaptır*” diyerek Edirne vilayetini uyarmıştır (Ulus, 18.04.1945, s. 1; İsmet İnönü Eğitim-Öğretim Üzerine, 2002, s. 97-98). Bu uyarıdan kısa süre sonra dört vilayet eksikliklerini tamamlamıştır (Benhür ve Yüksel, 2023, s. 219; BCA, 30-1-0-0/90-559-7). Ancak idareciler, teşhir edilmekten de hayli korkmuşlardır. Teşhir edilmeye yönelik gözdağının yarattığı korku ve hayal kırıklığının izleri, Edirne Valisi’nin şehirde yapılan işlerle ilgili ayrıntılı sayılabilecek bir raporu, alelacele ve biraz da sitemkâr ifadelerle Milli Şef’e gönderdiği raporda görmek mümkündür. Raporun köy okulu inşasında köylü parasının ve emeğinin seferber edilmesine dair kısmı ne yazık ki eksiktir ancak devam eden kısımlarda yapılan işlerin fakir köylünün emeği pahasına gerçekleştirildiğinin anlatıldığına dair ibareler mevcuttur (BCA, 30-10-0-0/144-29-14).

Bütün başarı anlatılarına rağmen 1944 yılı özellikle yerel idareciler için zor geçmiş, kendilerine dikte edilen hedefleri gerçekleştirme yolunda çok zorlanmışlar, hatta planların gerisinde kalmışlardı. Bu yüzden yıl boyunca üst düzey devlet idarecileri tarafından isimlerinin teşhir edileceğine dair sert ihtarlar almışlardı. Bu uyarıları çeşitli basın-yayın organlarına mensup gazeteciler, muhataplarına taşıma noktasında adeta birbirleriyle yarışa girmişlerdi. Örneğin; Akşam gazetesinde Şevket Rado, içinde buldukları 1944 yılında 1.750, bir sonraki yıl içerisinde ise 3.000 köy okulunun lazım olduğunu, İnönü'nün mazeret kabul etmediğini bildirmişti (Akşam, 22.08.1944, s. 2). Reiscumhurun İlköğretim davası hakkındaki bir yazısını değerlendiren Vâlâ Nureddin, hedeflere ulaşma noktasında; *“Efendim, nüfusumuz az!”*, *“Efendim, iktisatça geriyiz!”* gibi bahanelerin ardına sığınanların ifadelerini *“binamaz özrü”*ne benzetmiş ve bu kimselerin *“Ekonomik durumu düzeltelim de ondan sonra ilköğretimi düzeltiriz”* şeklindeki fikirlerine şiddetle hücum etmişti (Vâ-Nû, 1944, s. 2133). Peyami Safa, yapılan işlerle ilgili vilayetlerden gelen raporların bir kısmının memnuniyet verici; bir kısmının ise hiç de istenildiği gibi olmadığını kastederek, *“vilâyet var ki verdiği cevap takdire, vilâyet var ki verdiği cevap tekdire lâyuktur”* (Safa, 1944, s. 2138) diyerek yeterince özveri göstermeyenlerin hak ettiği karşılığın ne olduğunu açıklamıştı. İlköğretim meselesi gibi mukaddes bir mücadelede *“yollarını şaşırın”*, *“iman zaâfi gösteren”* kimselerin buldukları makamlara asla layık olmadıklarını söyleyen Şevket Bilgin ise böyle liyakatsizleri cezalandırmanın en iyi yolunun millet nezdinde teşhir edilmek olduğunu söylemişti (Bilgin, 1944, s. 2139). Aslında sürecin zor geçeceği en başından beri anlaşılmıştı, zira okul yapım işini zorunlu olarak üstlenen köylüler aşağıda gösterileceği üzere mükellefiyetlerini yerine getirmekte hayli güçlük çekmişlerdi.

2. Salma, İmece ve Köy Okulu İnşaatları

Köy Kanunu, 3803 sayılı Köy Enstitüleri Kanunu'nun 16. maddesi ve 4274 sayılı Köy Okulları ve Enstitüleri Teşkilat Kanunu'nun 22, 23 ve 25. maddeleri köy okulu yapım işini neredeyse tamamen köylünün vazifesi haline getirmiştir. Özetle; öğretmen atanacak olan okulların binaları ve öğretmenlerin kalacakları evler, Maarif Vekâletinin belirlediği plana göre, Köy Kanunu esas alınarak köy ihtiyar heyetleri tarafından yaptırılacak ve durum köye, öğretmen atanmasından üç yıl önce bildirilecektir (Resmî Gazete, 22. 04. 1940, s. 13683; Resmî Gazete, 25.06.1942, s. 3246). Bunun anlamı okulların salma ve imece uygulamaları ile köylüler tarafından inşa edilmesidir. Bu noktada bilhassa Köy Okulları ve Enstitüleri Teşkilat Kanunu Layihası'nın 22. maddesine yönelik itiraz ve bu itiraza yönelik Maarif Vekili Hasan Ali Yücel'in yaklaşımını irdelemek gerekir. Zira söz konusu madde etrafında cereyan eden tartışmalar potansiyel sorunların fark edildiğini ancak önemsinmediğini göstermektedir. 22. madde okunduktan sonra söz alan Eskişehir Milletvekili İzzet Arukan, bir mektebin aşağı yukarı 15.000 lira masrafla yapıldığını, köylülerin mektep yapmak haricinde birçok yükümlülüklerinin olduğunu dolayısıyla köy bütçelerinin diğer görevler için tüketildiğini ifade etmiştir. Hal böyleyken bir de okul yapımının malî yükü köylüye yüklenirse gelirlerinin yetmeyeceğini söylemiştir. Bu itiraza karşı Hasan Ali Yücel, 10-15 bin liralık okul yapmadıklarını, masrafın 2.000-2.500 lira arasında değiştiğini, bunun haricinde ihtiyaç duyulan tek şeyin köylünün emeği olduğunu söylemiş ve okullar *“basit, dört divardan ibarettir. Bu şekilde dâvayı hallediyoruz, bir sıkıntımız yoktur”* diyerek sözlerini tamamlamıştır (TBMMZC, 05.06.1942, s. 90-91; Hasan Ali-Yücel'in TBMM Konuşmaları ve İlgili Görüşmeler, 1999, s. 485-486).

Aslında köylerde ilköğretim programının maliyetinin tamamen ahalinin omuzlarına yüklenmemesi arzulanmış ancak Millî Eğitim Bakanlığının programa malî açıdan katkısı hayli sınırlı kalmıştır. 1946 yılında inşaat malzemesi tedariki konusunda karşılaştıkları zorlukları aşmalarına yardımcı olmak için köylülere; 3.866.600 lira destek sağlanmış, bir yıl sonra 4.000.000 (BCA, 30-10-0-0/14-81-7) ve nihayet 1948 yılı

bütçesine bu iş için yine 4.000.000 lira konulmuştur ancak bu meblağlar hizmete girecek okul başına ortalama 2 bin liraya karşılık gelmiştir. Hâlbuki ihtiyaç duyulan miktar, hâlihazırda verilenin beş katıdır (TBMMDT, 17.05.1948⁵; Köni, 1946, s. 2). Dolayısıyla bütçe, öğretmen atanacak okulların inşaatı için sadece kereste, çivi, cam ve kiremit alınmasına yetmiştir (BCA, 30-10-0-0/144-29-19). İlköğretim seferberliğinin kapsamı düşünüldüğünde hemen hiç mesabesinde bir bütçe ile işe başlanılmasının sebebi sadece devlet bütçesinin yetersizliği değildir. Köy Okulları ve Enstitüleri Teşkilat Kanunu’nun zımnî maksadı zengin köylülerin ve köyde ikamet etmeyen toprak sahiplerinin “*gizli kalmış servetler*”inin köy eğitimi gibi yüksek bir hedef uğrunda harcanmasıdır (Kirby, 1962, s. 292). Ayrıca hâkim kanaate göre köylü hasat dönemleri haricinde işsizdir ve bu işsiz insan gücü, diğer birçok ülkenin yaptığı gibi ulusal amaçlar için değerlendirilmelidir (Kirby, 1962, s. 291). Üstelik imece usulü ile yerine getirilen işlerin bedavaya çıktığına inanılmaktadır (Yavuz, 1943, s. 818). Bu durum, kaçınılmaz olarak köylünün salma ve imece yükümlülüğünde görülmemiş düzeyde artış gerçekleşmesine sebep olmuştur. 1945 yılı içerisinde köy gelirlerinin 100 milyon liraya ulaştığı ve bu gelirler içerisinde salma miktarı ve imecenin parasal karşılığının toplamda 69 milyon lirayı bulduğu anlaşılmaktadır ki (TBMMDT, 17.06.1947, s. 330) bu meblağ, Millî Eğitim Bakanlığının ilgili yıl içerisindeki yedi aylık bütçesinden daha fazladır (TBMMDT, 23.05.1945, s. 311). Meblağın büyüklüğü, 1938-1943 yılları arasında ortaya çıkan 69.749.000 liralık salma miktarı (Yavuz, 1943, s. 817) göz önüne alındığında iyice anlaşılır. 1946 yılında ortaya çıkan imece ihtiyacının parasal karşılığının da 30 milyon lira olması bir başka önemli veridir (TBMMDT, 20.12. 1946, s. 336).

Bu devasa artış, tahmin edilebileceği gibi köylü itirazlarını da beraberinde getirmiş, çoğu yerde okul inşaatlarına karşı çıkmıştır. İnşaat masrafını karşılayamayan köylülerin çocuklarını komşu köylerde bulunan okullara göndermek için izin istedikleri anlaşılmaktadır. Aslında bu tür talepler Millî Eğitim Bakanlığı tarafından hemen reddedilmemiş ve köyün durumu değerlendirilmiştir. Eğer köy büyük, nüfusu fazla ve okul çağında çok fazla çocuk bulunuyorsa istek reddedilmiştir. Mesela Çoruh ili, Müezzinler köyü ahalisi, köylerinde okul yaptırılmaması ve çocuklarının Karlı köyünde bulunan okula gönderilebilmesi için izin istemişler, bakanlık ise köyünüzde 222 nüfus, okul çağında 53 çocuk var diyerek kerestesi, çivisi, camı ve kiremidi hükümetçe karşılanmak üzere bir okul yapmalarını tavsiye etmiştir (BCA, 30-10-0-0/144-29-18). Benzer şekilde, Bartın/Göçkünşile ahalisinin köylerine okul yapılmamasına, çocuklarının komşu Çakraz köyünde bulunan okula gönderilmesine yönelik talepleri de köyün arazi ve nüfus durumu gerekçe gösterilerek reddedilmiştir (BCA, 30-10-0-0/144-29-20). Çekerek ilçesinin Akçakale köylülerinin çocuklarını komşu köyün okuluna gönderme talepleri ise kendi köylerinin küçük olması sebebiyle kabul edilmiş fakat komşu köyün okul inşaatına 800 liralık bir katkıda bulunmaları şart koşulmuştur. Bunun üzerine köy ahalisi, tabiri caizse bire bin katıp şikâyette bulunmuş, kendilerinden 12.000 lira istendiğini söylemişler, yapılan tahkikatta iddialarının asılsız olduğu üstelik mevcut 800 lirayı da ödemedikleri belirlenmiştir (BCA, 30-10-0-0/144-29-17). Köylerinde daha önceden yapılmış bir okul bulunan fakat ikinci bir okul inşaatı kararı çıkanlar da mevcut okulun biraz daha büyütülmesi şartıyla yeni bir inşaattan kurtulabilmişlerdir (BCA, 30-10-0-0/144-29-22).

Dilekçelerindeki üslupları dikkate alındığında köylülerin zaman zaman çaresiz kaldıkları anlaşılmaktadır. Mesela Karaman’a bağlı Mandason köyü ahalisi köylerindeki okul inşaatının 16.350 liraya bir müteahhide ihale edildiğini, devletin 1.500 lira verdiğini, kendilerinin de 4.062 lira ödediklerini, geri kalan borcu ise ödemekten aciz olduklarını söylemişlerdi. Tarhalarından elde ettikleri hasılatın sadece kendi

⁵ “3803, 4274 ve 4459 sayılı kanunların Köy okulu, öğretmen ve Sağlık memuru evleri inşa ettirilmesiyile ilgili maddelerinin değiştirilmesi hakkında kanun tasarısı ve Geçici Komisyon Raporu (1/346)”, (S. Sayısı: 133, s. 2).

geçimlerine yettiğini, köydeki hane sayısının dul, yetim ve asker aileleri de dâhil edildiğinde altmış beşi ancak bulunduğunu, dolayısıyla geri kalan parayı ödemeyebilmek için ellerindeki çift hayvanlarını, arabalarını, yorgan, döşek gibi eşyalarını satmak zorunda kalacaklarını belirtmişlerdi (BCA, 490-1-0-0/1204-225-1). Borcunu ödeyemeyen köylüler ise haciz problemiyle karşı karşıya kalmışlardır. Erzincan'ın Kemah ilçesi Maksutuşağı köyü sakinleri, yazdıkları dilekçede köylerindeki okul inşaatının sadece çatı ve pencere kısımlarının kaldığını, bunların tamamlanması için kaymakam vekili, nahiye müdürü ve jandarmanın köylerine gelerek kendilerine tahsis edilen 3.400 liranın birinci taksitinin tahsili için tarlada ve yaylada bulunan mal ve hayvanlarının haczine teşebbüs ettiklerini söylemişlerdi. Köylünün ancak bedenen yardım edebileceğini ilgililere söylediklerinde ise ne pahasına olursa olsun bahsi geçen 3.400 liranın tahsil edileceği söylenerek tekrar hayvanlarının haczine girildiğini ifade etmişlerdi. Yirmi beş haneden oluşan Maksutuşağı köyü sakinleri okul inşaatı için o güne kadar 1.000 lira nakdi yardımda bulduklarını ayrıca diğer yapı işlerinde de bilfiil çalıştıklarını beyan etmişler, köylerindeki maddi varlığın 300 baş hayvanı geçemediğinden bahisle malî kudretlerinin okul binası inşasına yetmediğini belirtmişlerdi (BCA, 30-1-0-0/90-559-11).

Sadece yukarıdaki örnekler bile ilköğretim seferberliği kapsamında çok sayıda okul binası yapılmış olmasından hareketle, köylerle ilgili bütün *“paydaşların”* okul inşaatına katkı sunduğu, *“ilköğretim seferberliğinin genel olarak halkta karşılık bulunduğu”* yönündeki değerlendirmelerin (Benhür ve Yüksel, 2023, s. 219) tekrar gözden geçirilmesi gerekliliğine işaret eder. Mahmut Makal'ın meşhur hatıratı *“Bizim Köy”* salma salındığında bir köyde yaşanan gerilimi gösteren en iyi örneklerden biridir. Makal, bir okulun cam, soba ve sıra ihtiyacının temini maksadıyla salma borcunu toplamak için bir köye gittiklerini anlatır ve şöyle devam eder: *“Tellal çağırtık gelen olmadı. Ev ev geze geze, bekçinin ayaklarına kara sular indi. Kimi kaçmış, kiminin hastalanacağı tutmuş, kimi de açıkça ‘yok’ diye kesip atmış.”* Makal, köy bütçesinde sadece 650 lira olduğunu, bu yüzden köy kâtibi ve ihtiyar meclisi azalarıyla hacze çıktıklarını anlatır. *“Bütün evlerin varını yoğunu, toplayıp bir araya getirsek, borçlarının tutarını ya çıkarır ya çıkarmaz”* ifadeleriyle devam eder ve ekler, *“1944'ten bu yana borcunu ödeyen yok gibi bir şey, En az borçlu olanınki, otuz lirayı geçiyor.”* Kiminin kendini eve kilitlediğini, kiminin iki gün süre istediğini gören Makal ve beraberindekiler için içinden çıkamayınca jandarmaya haber verip evlerde ne bulduysa haczedilmesini sağlamışlardır (Makal, 2022, s. 112-113).

Aslında problemin altında yatan sebeplerden birisi Türkiye'de köylerin nüfus bakımından dengeli bir görünüme sahip olmayışıdır. Bu yüzden okul inşa süreçlerinde az nüfuslu köy sakinlerinin diğerlerine nazaran daha fazla masraf ve bedeni hizmet yükümlülüğüne maruz kaldıkları tespit edilmiştir (Taşdemirci, 1998, s. 36, 48). Çok ciddi bir planlama yapılmasını gerektiren bu sorun ilköğretim seferberliğinin başladığı dönemde de ortaya çıkmıştır. 1945 sayımlarında Türkiye'de 34.061 köy bulunduğu, büyük çoğunluğunun nüfusunun 500'ü geçmediği ayrıca nüfus bakımından birbirlerine nispetlerinin bir denge içerisinde bulunmadığı anlaşılmıştır (Wafford, 1952, s. 18). Bu durum, çok iyi bir planlama yapılmadığı takdirde, köy okulu inşaatlarının önünde duran en büyük engeldir. Zira 500 nüfuslu bir köy ile 150 nüfuslu bir köye, aynı tipte ve aynı masrafı yol açacak okul yapılması emredildiği takdirde; birinci köy ahalisi okullarını rahatlıkla inşa edebilecekken ikinci köyde fert başına düşen salma miktarı ile imece yükümlülüğünün karşılanamayacak bir düzeye ulaşması kaçınılmazdır. Öyle anlaşılıyor ki okullar köyün nüfus ve iktisadi bünyesine göre değil, iklim yapısına göre tasarlanmıştır (Köni, 1946, s. 2; BCA, 180-9-0-0/98-474-1). 1945 yılında Çoruh'ta İlköğretim seferberliğinin istenen neticeyi vermemiş olmasının sebebi de bu plansızlıktır. Başarısızlığın sebebini iyice tetkik eden CHP Çoruh Milletvekili Asım Us, köylerden bazılarının büyük, kalabalık ve zengin olduğunu dolayısıyla köylülerin kolaylıkla okullarını inşa edebildiklerini; fakat az nüfuslu köylerin yükünün ağırlaştığını

tespit etmiştir. Mesela Borçka kazasına bağlı 100 haneli Demirciler köyü ile 150 haneli Düz köyün birleşmesi sonucunda nüfusları 2.000’e çıkmış ve toplam masrafı 22 bin lira olan bir okul yapabilmişlerdir. Birleşen ve nüfusu artan iki köyde fert başına 11 liralık salma yükümlülüğü düşmüştür. Öte yandan 160 nüfuslu Yaylacık köyünde 7.800 lira masraflı bir okul inşaatı için her aileden 290 lira alınmıştır ki fert başına 48,75 liraya tekabül etmektedir. Ayrıca köy halkı inşaat malzemesini taşımak için altı ay çalışmıştır. Tütünlü köyünde ise hane başına düşen para 90-120 lira arasında olup malzeme taşımak için 3 ay çalışmışlardır. Us, bu tip sorunların çözümü için öncelikle büyük ve zengin köylerin programa dahil edilmesi, küçük ve fakir köylerin geri bırakılmasını önermiştir (BCA, 30-10-0/144-29-15). Aslında başlangıçta bu yönetime göre hareket edilmesi tasarlınsa da (Yavuz, 1943, s. 820) uygulamada bu esasa pek de riayet edilememiştir. Muhtemelen, Türkiye’de zirai faaliyetlerle geçimini temin eden köylünün masraf ve gelirinin uzun yıllar boyunca tespit edilememiş olması (TBMMD, 04.04.1949, s. 51) bu konuda etkilidir. Bölge köy okulu olarak inşa edilen yapıların daha sonra içinde buldukları köylerin ilkokulu ya da çevre bölgeleri de kapsayacak şekilde teknik okula dönüştürülmesine yönelik düşünce (Benhür ve Yüksel, 2023, s. 219; BCA, 30-1-0/90-559-7) organizasyon probleminin bir başka göstergesi olarak kabul edilebilir.

3. CHP-DP İlişkileri

1946 yılında hem CHP’nin ilköğretim programı hem de programın temel dayanağı olan salma ve imece uygulamaları bakımından önemli bir sürece girilmiştir. Zira bu yıl içerisinde kurulan ve yapılan seçimler sonucu Meclise giren Demokrat Parti’nin “*Köylerde yapılmakta olan mekteplerin masrafı hazineden verilecek*”, şeklindeki vaatlerinin CHP içerisinde rahatsızlığa sebep olduğu (BCA, 490-1-0/622-44-2) anlaşılmaktadır. İlerleyen süreçte ise köylünün salma ve imece yükümlülüğü DP ile iktidar partisi CHP arasındaki en önemli tartışma konularından birisi haline gelecektir. 1947 yılı bütçe görüşmelerinde Demokrat Parti sözcüsü Ahmet Veziroğlu’nun “*halktan usulsüz olarak alınan paralar*” hakkında vermiş olduğu soru önergesi bu bağlamda iyi bir örnektir. Veziroğlu, temsil ettiği şehir olan Afyonkarahisar’daki uygulamalardan hareketle üst sınırı 20 lira olmasına rağmen köylülere 50 liradan 100 liraya kadar para alındığını ifade etmiştir. Hasan Polatkan ise köylünün zaten gece gündüz çalıştığını, harp yıllarında olduğu gibi mahsulünün bir kısmını gerektiğinde vergi şeklinde, diğer kısmını da piyasa fiyatının altında hükümete verdiğini söylemiş ve daha sonra şehirlilerden farklı olarak köy salması ödemek ve imece adlı angaryadan kurutulamadıkları için bir kuru ekmele karnılarını doyurmak zorunda kaldıklarını ifade etmiştir (TBMMD, 27.12.1946, s. 610). DP’nin eleştirileri bunlarla da sınırlı değildir. 1947 yılının sonunda bir sonraki yılın bütçe tasarısı görüşülürken söz alan Demokrat Parti Vekili Suphi Batur’a göre; “*her şeye müdahaleyi itiyat edinmiş olan idare köyün bu mevzuuna da el atmış ve onu dilediği gibi indirip bindirmekte bir mahzur görmemişti.*” Dolaştıkları bütün köylerde, köy bütçelerinin idare tarafından önceden belirlenmiş rakamlarla doldurulduğunu, ihtiyar heyetlerine de bu emrivakiyi sadece mühürleme külfeti kaldığını ifade eden Batur, salma meselesinin köylüye çok ciddi derecede ıstırap verdiğini, 100 hatta 200 liralık salma tahakkuk ettirilerek 20 liralık sınırın kolaylıkla aşıldığını, bu paraların bütün şikâyet ve feryatlara rağmen köylüye; keçisi, koyunu, öküzü sattırılarak tahsil edildiğini ifade etmiştir (TBMMD, 28.12.1947, s. 491).

“*Her verginin bir faide bir de yük tarafı vardır*” (İbrahim Fazıl Pelin, Finans 1, s. 148’den aktaran Neumark, 1937, s. 252). Süreç boyunca DP’liler vergilerin yük tarafına odaklanırken CHP’liler sadece fayda yönünü dikkate almışlardır. İktidar partisi uzun süre boyunca ne köylü şikâyetlerini ne de muhalefetin söylemlerini göz önünde bulundurmamıştır. Mesela İnönü; “*İlkokul yapmak çok güzel bir şeydir ama fakir köylü bunu nasıl yapsın*” gibi sözlerin ancak “*hükümet politikasına karşı propagandadan zevk alanlar*” tarafından

söylenebileceğini belirtmiş ve vatandaşları, bu kimselere karşı uyanık olmaları konusunda uyarmıştır (Karaömerlioğlu, 2006, s. 92; İsmet İnönü Eğitim-Öğretim Üzerine, 2002, s. 107)⁶. 1946 yılı bütçe görüşmelerinde söz alan Millî Eğitim Bakanı Reşat Şemsettin Sirer'in ifadeleri ise iktidar kanadının tavizsiz yaklaşımını göstermesi bakımından önemlidir. Sirer; köy okulu inşaatları için devlet bütçesinden yardım yapıldığını ancak okulların yapımı için köylülerin bizzat çalışmaya ve çalışmadıkları kısım için ise maddî bir bedel ödemeye devam edeceklerini ifade etmiştir. Zira köylü vatandaşlar her ne kadar zahmet çekiyor, alın teri döküyor olsalar da bu bir vatan müdafaasıydı. Beş ay önce memleketi Sivas'a yapmış olduğu bir ziyaretten de bahseden Sirer, dolaştığı köylerde asil ve yiğit hemşerilerinin kendisine, yaptıkları mektepleri göstererek, *"Reşat Bey, bunları yapmak için biraz eziyet çektik amma, şimdi çocuklarımızın mekteplere gittiklerini görünce sıkıntılarımızı unuttuk"* şeklindeki sözlerini de nakletmiştir (TBMMTD, 20.11.1946, s. 89-90). Meclisin 20 Aralık 1946 tarihli oturumunda ise İçişleri Bakanı Şükrü Sökmensüer, salma ve imecenin zannedildiği gibi yüksek meblağlara ulaşmadığını, hemen herkesin kolayca ödeyebileceği miktarda kaldığını göstermeye çalışmıştır. Sökmensüer, bir Türk köylüsü için tahakkuk eden yıllık ortalama salma yükünün aşağı yukarı 320 kuruş, imecenin parasal karşılığının ise köylü fert başına 188 kuruş olduğunu ifade etmiştir (TBMMTD, 20.12.1946, s. 337). CHP Trabzon Milletvekili Mustafa Reşit Tarakçıoğlu ise birkaç gün sonra Mecliste yaptığı konuşmada okul yapım işinde bazı sorunların var olduğunu kabul etmiş fakat programın devam etmesi gerektiğini savunmuştur. Her ne kadar program hayat pahalılığının pek yüksek olduğu bir döneme denk gelmiş olsa da yurt dışında da durumun böyle olduğunu ifade eden Tarakçıoğlu; *"salma yapılıyor; para alınıyor; şu oluyor; bu oluyor diye, iyi ama, köy okullarını yapan yalnız biz değiliz ki. Dünyanın her tarafında köy okullarını yapan, onların malzemesini temin eden köylülerdir. O halde neden dolayı şikâyet ediliyor? Şikâyet etmeden evvel köy mektepleri yaptırmıyor mu idik?"* (TBMMTD, 24.12.1946, s. 429; Karadeniz, 2017, s. 19) diye sormuştur. Meclisin bir sonraki oturumunda söz alan Faik Kurdoğlu da salma ile ilgili Demokrat Parti vekillerinin dile getirdiği şikâyetleri tıpkı Mustafa Reşit gibi yurt dışında görülen örneklere benzeterek savunmuştur. Salma ve imecenin bir tür angarya ve işkence olarak gösterilmesine itiraz eden Kurdoğlu, İngiltere ve Amerika'nın 14-60 yaş arası erkek-kadın fark etmeksizin ahaliye yüklediği yükümlülüğü kaldırmak şöyle dursun yenileyerek devam ettirdiğini ifade etmiştir (TBMMTD, 27.12.1946, s. 644).

CHP idarecilerinin köy okullarını salma ve imece ile köylülere yaptırma konusundaki ısrarlı tavırlarının 1947 yılının sonundan itibaren yumuşadığı görülmektedir. Zira programının mevcut hali ile sürdürülemeyeceği anlaşılmış ve okul inşaatlarının köylüye salma salınması yoluyla değil, devlet bütçesi ile yapılmasına karar verilmiştir. İlgili yıl sonunda valiliklere bir genelge gönderilerek artık okul inşaatları için ahalden para alınmaması bildirilmiştir (Taşdemirci, 1998, s. 69). Demokrat Parti Milletvekili Faruk Nafiz Çamlıbel, bir sonraki yıl köy okulları inşaatlarını tamamıyla devlet bütçesinden karşılayacakları yolundaki müjdelere dolaylı olarak Millî Eğitim Bakanlığını tebrik etme fırsatı bulduğu söylemiştir. Bir de adaletsiz salmalar ortadan kalkarsa sevinçlerinin daha da artacağını ifade etmiştir (TBMMTD, 29.12.1947, s. 578). Köylerde ilkokul inşaatı masrafını köy ahali üzerine yükleyen 3803 ve 4274 sayılı Kanunların ilgili maddeleri 1948 yılında çıkarılan 5210 sayılı Kanun ile tadil edilmiş ve okulların valilikler tarafından, devlet ve özel idareler bütçelerinden temin edilecek yardımlarla yaptırılmasına karar verilmiştir. Ancak okulların sıra, masa, yazı tahtası gibi tefrişat ihtiyacı için köylüden salma toplanması uygulamasına

⁶ Bir çalışmada, arşiv belgesine gönderme yapılarak bahsi geçen ifadelerin Hasan Âli Yücel'e ait olduğu söylenmektedir. Bk. (Kuşci, 2021, s. 420). Bununla birlikte söz konusu arşiv belgesinin tasnif özetinde "1945 yılında ilköğretim çalışmaları hakkında Millî Eğitim Bakanının görüşleri" ifadesi yer almakta fakat belgede Hasan Ali Yücel'in isim ya da imzası bulunmamaktadır. Bk. (BCA, 30-1-0-0/90-559-7).

devam edilmiştir. Ayrıca köylünün karşılamak zorunda olduğu bedenî hizmet yükümlülüğü de yılda 20 günü geçmeyecek şekilde düzenlenmiştir (Resmî Gazete, 31.05.1948, s. 14110). 1948’de çıkarılan 5210 sayılı Kanun’u bu çalışma bağlamında önemli hale getiren husus ise Başbakan Hasan Saka imzasıyla Meclise sunulan kanun tasarısının gerekçesinde ve kanunun görüşmelerinde okul inşası ile ilgili önceki dönemlerde yapılan hataların sıralanmasıdır. Buna göre; Bakanlık uzun süre boyunca hemen her yerde tek tip okul projesi üzerinde ısrar etmiş, az öğrenci bulunan köyler ile çok öğrenci bulunan köylerde aynı tip okullar yapılmıştır. Dolayısıyla 50 haneli bir köyde 15.000 lira masraflı bir okul için 10.000 lira nakde ihtiyaç duyulduğu takdirde hane başına 200 lira salma borcu çıkmış ama mükellef sayısı az olduğu ve inşaat malzemesinin pahalı temin edildiği durumda bu meblağ 500 liraya kadar ulaşabilmiştir. Bu yüzden okul yapımı köylü için bir sevinç vesilesi olmaktan çıkmıştır. Okul yaptırılacak köye durum üç yıl önceden bildirilmiş ama inşaat için esas çabalar okula öğretmenin tayin edileceği son seneye kalmıştır. Dolayısıyla üç yıla yayılması gereken iş ve masraf bir yıla sıkışmış bu da köylünün gücünü çok aşmıştır (TBMMTD, 17.05.1948)⁷. Öte yandan Türk köylüsünün karakteri ve geleneği ile iç içe geçmiş bir vasıf olan imece de suistimal edilmiş, cebir ve taziyik ile yaptırılan bir mükellefiyete dönüştürülmüştür. Aradan geçen yıllarda seferber edilen köylünün emeği, imece ve salma ile ilköğretim davasına yönlendirilmiş, milli enerji harcanmıştır. Anadolu’nun herhangi bir köyünde dolaşıldığında yarım kalmış, çökmeye yüz tutmuş, birçok okul görmek mümkündür. Okullar yaptırılırken, Köy Kanunu’na göre köylüye yüklenen 37 kalem mecburî ve 31 kalem mecburî olmayan iş ise göz ardı edilmiştir (TBMMTD, 17.05.1948, s. 375-376).

Süreç boyunca köylülerden gereğinden fazla para toplanmıştı. “*Ev vardı ki okul için yüzlerce lira vermişti*”, inşaat bittikten sonra köylüler mutlu olmuşlardı ama yine de çok sıkıntı çektiklerini söylemişlerdi (TBMMTD, 24.05.1948, s. 462). Köylüler kendilerinden daha önce fazla alınmış olan paraları talep etmekteydiler. Çünkü 1949 yılı bütçesine bu paraların iadesi için ek tahsisat konulacağı söylenmişti. Mesela Sivas’ın İmranlı ilçesine bağlı Karaçayır köyü ahali CHP Genel Sekreterliğine 1949 yılında gönderdikleri bir dilekçede “*derdimizi yanacak son merci siz kaldınız*” diyerek 1946 ve 1947 yıllarında okul inşaatı için kendilerinden tahsil edilen 590 liranın hemen iade edilmesini istemişlerdi. Zira köyleri 25 haneden ibaret ve çok fakirlerdi. Bir tane keçisi olan, onu satarak üzerine düşen salmayı ödemişti. CHP il teşkilatları parasını talep edenler tarafından epeyce meşgul edilmiş, paraların ödenmediği ve vatandaşların sızlanmakta olduğu bilgisi üst düzey CHP’li idarecilere ulaşmıştı. Hatta alacaklılar içerisinde Demokrat Parti mensuplarının bulunduğu ve bu yüzden CHP ve hükümet aleyhine propaganda ve dedikodu yaptıkları anlaşılıyordu (BCA, 490-1-0-0/1204-225-1).

Köy okulları özelinde ortaya çıkacak olan masrafın karşılanmasına yönelik salma uygulaması 1948 yılında büyük oranda kaldırılmıştır. Bununla birlikte köy okulları bağlamında salma ve imece uygulamalarına tam olarak Demokrat Parti iktidarında, 1951’de, son verilmiştir. İlgili yılda, bahsi geçen 5210 sayılı Kanun’un okul inşaat yöntemini belirleyen birinci maddesi değiştirilmiş ve inşaatlar için köylüye hiçbir yükümlülük getirilemeyeceği hükmü esas kabul edilmiştir. Ayrıca Kanunun çalışma mükellefiyetini düzenleyen 5, 6 ve 7. maddeleri de kaldırılmıştır (Resmî Gazete, 11.08.1951, s. 1781). Bununla birlikte köyün diğer faaliyetleri için salma uygulamasına devam ediliyor oluşu rahatsızlık yaratmaya devam etmiştir. Çünkü köylüye ıstırap vermiştir. Kemal Varınca’nın 1946’da yayımladığı bir makalede ifade ettiği üzere, “*Tahmin, insaf, hatır ve gönül gibi karışık ve değişen intibaları daima harekete getiren bu sistem, köylünün şikâyet ve sızılısına*” yol

⁷ Bk. Bahsi geçen tutanak içerisinde, son kısımda “3803, 4274 ve 4459 sayılı kanunların Köyokulu, öğretmen ve Sağlık memuru evleri inşa ettirilmesiyle ilgili maddelerinin değiştirilmesi hakkında kanun tasarısı ve Geçici Komisyon Raporu (1/346)”, (S. Sayısı: 133, s. 1-2).

açmıştır (Varınca, 1946, s. 96). Kimi zaman muhtarlar salma işini istediği gibi düzenlemiş; kendisine, akrabasına, ihtiyar heyetinde bulunanlara salma koymamış ve yükümlülük sadece fakirlerin omuzunda kalmıştır (TBMMTD, 24.11.1949, s. 557). Dolayısıyla Mecliste köy salmalarının kaldırılması, “*yepyeni, rahat, kanuni çerçevede dâhilinde, anlaşılır bir köy maliyesi*” tesis edilmesi talepleri dile getirilmiştir (TBMMTD, 15.11.1950, s. 658). Bu bağlamda çalışmalarına CHP iktidarında 1947 yılında başlanmış olan yeni bir köy kanunu, 1951’de Demokrat Parti tarafından köyleri belediyelere dönüştürme amacıyla tekrar gündeme getirilerek salma vergisinin tamamen kaldırılması denenmiş ancak başlanmamıştır (Dik, 2023, s. 29, 36, 38).

Demokrat Parti iktidara geldikten sonra da okul inşaatları meselesi gündemi epey meşgul etmiştir. Ancak bu kez eleştiren CHP, eleştirilen DP olmuştur. Muhalefete geçtiği 1950 yılından 1960’a kadar, özellikle iç politika konularında, sert bir muhalefet anlayışı benimseyen CHP’nin (Dokuyan, 2023, s. 149) Demokrat Parti’ye yönelttiği eleştirilerden birisi de okul inşaatları meselesi olmuştur. 1952 yılı ortalarında Ulus gazetesinde “*Yürekler Acısı*” başlığı ile yayımlanan bir yazıda Milli Eğitim Bakanı Tevfik İleri hedef alınmıştır. İleri’nin Samsun’da gerçekleştirilen Demokrat Parti kongresinde “*Milli Eğitim işlerinden bahsetmek cüretini*” gösterdiği, hâlbuki susması gerektiği söylenmiştir. Zira, yazıda İleri’nin Bakan olduğu döneme kadar memlekette yılda 1.100 okul açıldığı fakat kendisinin bu sayıyı 500’e indirdiği iddia edilmiştir. En az 20.000 köyün okul beklediği bir dönemde Bakan İleri’nin parti kongrelerinde “*saçma sapan laf ebeliği*” yapmak yerine bu meseleyi düşünmesi gerektiği ifade edilmiştir (Ulus, 12.08.1952, s. 1; Ertuğrul, 2010, s. 123). Yıl sonunda DP Milletvekili Ömer Faruk Sanaç, Mecliste bu yazıyı gündeme getirmiş hem yazının sahibi Ulus gazetesini hem de CHP’yi eleştirdikten sonra, iddiaları açıklığa kavuşturması için Milli Eğitim Bakanı İleri’ye şu soruları yöneltmiştir:

“Halk Partisi iktidarı tarafından muntazaman her yıl bin yüz ilkokul açıldığı doğru mudur? Sabık iktidarın ilköğretim seferberliği ilânını mütaakap, Türk Milleti için bir ıstırap mevzuu olarak asla unutulmıyacak bir metotla halk tarafından yaptırdığı ilkokul yekânı kaçtır... İki yıldan beri Demokrat Parti Hükümeti tarafından bütçeden masraf suretiyle yaptırılan ilkokul sayısı kaçtır?” (TBMMTD, 26.12.1952, s. 437; Ertuğrul, 2010, s. 123).

Milli Eğitim Bakanı Tevfik İleri, bu sorular için muhatabına teşekkür ettikten sonra CHP’nin gerçekleştirdiği ilköğretim programı ile ilgili önemli açıklamalarda bulunmuştur. Konuşmasının önemli bir kısmı inşa edilen köy okulları ile ilgilidir. 1944’te girişilen faaliyetin 7 yıl boyunca Türk milletini için bir ıstırap kaynağı haline geldiğini ifade eden İleri, unutulmayacak bir yöntemle tamamen ya da 1947’den sonra kısmen halka yaptırılan okul sayısının da aşağıdaki gibi olduğunu söylemiştir (TBMMTD, 26.12.1952, s. 437-438).

Tablo 1: 7 Yıllık Süreçte İnşa Edilen Okul Sayısı

Yıl	Okul Sayısı
1944	651
1945	825
1946	1476
1947	1995
1948	156

1949	510
1950	674
Toplam	6287

Kaynak: TBMMTD, 26.12.1952, s. 438.

Millî Eğitim Bakanı bu sayıların mevcut kayıtlardan alındığını ama bazı yıllara ait verilerin yanlış olduğunu belirtmiştir. İleri, 1946 ve 1947 yıllarına özellikle dikkat çekmiştir. Bu yıllarda inşa edilen okul sayısının fazlalığını halk üzerindeki tazyikin azami dereceye ulaşmasına bağlamış ama verilen sayıların yine de yanlış olduğunu ifade etmiştir. İleri’nin ifadelerine göre; 1946-1947 yıllarında çok fazla okul yapıldığı merkeze bildirilmesine rağmen, 1948, 1949 ve 1950 yıllarında miktarlar birdenbire düşmüştür. Ancak 1948’de 1.165, 1949’da 798 okulun ikmal ve tadil edildiği söylenmişti. Bunun sebebi, İsmet İnönü’nün baskılarından ve teşhir edilmekten korkan yerel idarecilerin okulları ilgili yıl içerisinde bitmiş gibi göstermeleri ve takip eden yıllarda bunların ikmaline çalışmalarıydı. İleri, konuşmasına okul binalarının toplamda 94 milyon liraya mâl olduğu, bunun 60 milyon lirasının köylüden tahsil edildiği bilgilerini de eklemiştir (TBMMTD, 26.12.1952, s. 438-439).

Sonuç

Türkiye’deki yaygın eğitim-öğretim sorununun çözümü maksadıyla Cumhuriyet Halk Partisi tarafından 1944 yılında büyük bir ilköğretim seferberliği başlatılmıştır. Bu süreçte en önemli hedef ve aynı zamanda en zorlayıcı mesele binlerce köyde yeni okul binalarının inşa edilmesi olmuştur. İnşaatların yoğun olarak başladığı 1944 yılından Cumhuriyet Halk Partisi’nin muhalefete geçtiği 1950’ye kadar azımsanmayacak sayıda köy okulu yapılmıştır. Ancak inşaatı tamamlanan okul sayısı bakımından başlangıçtaki hedeflerin çok uzağında kalınmıştır. Kısa sürede ve kolaylıkla sonuçlandırılacağına inanılan süreç büyük zorluklarla ilerlemiş, Cumhuriyet Halk Partisi’ne yönelik hoşnutsuzluk ve muhalefet kaynağı haline gelmiştir.

İlköğretim programına yönelik rahatsızlığın en önemli sebebi, okul inşaatlarında ortaya çıkan maliyet ve bedenî hizmet ihtiyacının salma ve imece uygulamalarıyla büyük oranda köylüler tarafından karşılanmasıdır. Millî Eğitim Bakanlığının bu süreçteki rolü genellikle köylüye yardımcı olmak ve süreci organize etmek olmuştur. Ancak Bakanlık, organizasyon vazifesini tam olarak ifâ edememiştir. Belirlenen hedefe kısa süre içerisinde ulaşılması istenildiği için okul yapılacak olan binlerce köyün iktisadi ve içtimai durumu tetkik edilmeden süreç başlatılmıştır. Nüfus yapıları dikkate alınmaksızın hemen her köyden, birbirine benzer özellikte ve aşağı yukarı aynı masrafa yol açacak okul yapması istenmiştir. Bu durum, yükümlülüğün köyler ve köylüler arasında dengesiz dağılımına sebep olmuştur. Fert başına düşen salma ve imece miktarı, büyük ve çok nüfuslu köylerde azalırken küçük ve az nüfuslu köylerde çoğu zaman ödenemeyecek boyutlara ulaşmıştır. Dolayısıyla aynı vergi, köylüler arasında farklı miktarlarda tahakkuk etmiştir. Okul inşaatları köyün içtimai bünyesine zarar vermiştir. Süreçte yetkili kılınan muhtar ve ihtiyar heyetleri salma ve imece yükümlülüklerini zaman zaman keyfi olarak düzenlemişler, haksızlıklara sebep olmuşlardır. Programın mevcut haliyle sürdürülemeyeceği 1947 yılı sonundan itibaren anlaşılmış ve yapılan düzenlemelerle inşaatlar bağlamında köylü üzerindeki salma ve imece yükü hafifletilmeye çalışılmıştır. Aslında her iki yükümlülüğün tamamen ortadan kaldırılması ve köylerin daha modern yöntemlerle vergilendirilmesine yönelik düşünceler de bu süreçte ortaya çıkmıştır.

Cumhuriyet Halk Partisi'nin ilköğretim programı, Demokrat Parti için etkili bir muhalefet alanı haline gelmiştir. DP'nin, okul masraflarının devlet bütçesinden karşılanacağına yönelik vaatlerinin halk nezdinde karşılık bulma ihtimali, CHP içerisinde ciddi tedirginlik yaratmış ve süreç her iki parti arasında önemli bir çekişme konusu olmuştur. DP mensupları okul inşaatlarını gerçekleştirmek için kullanılan yöntemin halk için büyük bir ıstırap kaynağı olduğunu ifade ederken, CHP mensupları tamamlanan okul binaları ile övünmüştür. Her iki siyasal parti arasında bu konu etrafında ortaya çıkan gerginliğin, zaman zaman azalmasına rağmen, DP iktidarının ilk yıllarına kadar uzandığı anlaşılmaktadır.

Kaynakça

- [1] Acar, Ergün (2021), “Sinop’ta İmece ve Bazı İmece Eğlenceleri”. Sinop Kültür ve Turizm Sempozyumu Bildiriler Kitabı I, Sinop.
- [2] Akşam Gazetesi, 20 Mayıs 1944; 5 Ağustos 1944; 20 Ağustos 1944; 22 Ağustos 1944; 26 Ağustos 1944; 2 Eylül 1944.
- [3] Artukmaç, Sadık (1955), “Köy Maliyesi”, İdare Dergisi, S. 236, Eylül/Ekim, (1-26).
- [4] BCA, 30-1-0-0 / 90-559-7.
- [5] BCA, 30-1-0-0 / 90-559-11.
- [6] BCA, 30-10-0-0 / 14-81-7.
- [7] BCA, 30-10-0-0 / 144-29-14.
- [8] BCA, 30-10-0-0 / 144-29-15.
- [9] BCA, 30-10-0-0 / 144-29-17.
- [10] BCA, 30-10-0-0 / 144-29-18.
- [11] BCA, 30-10-0-0 / 144-29-19.
- [12] BCA, 30-10-0-0 / 144-29-20.
- [13] BCA, 30-10-0-0 / 144-29-22.
- [14] BCA, 180-9-0-0 / 98-474-1.
- [15] BCA, 490-1-0-0 / 622-44-2.
- [16] BCA, 490-1-0-0 / 1204-225-1.
- [17] Benhür, Çağatay ve Yüksel, Erol (2023), “İkinci Dünya Savaşı’nın Gölgesinde Türkiye’de Eğitim ve Öğretim”, Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, S.59, Ekim, (207-238).
- [18] Bilgin, Şevket (1944), “İlk Öğretim Dâvası Bir Hayat Dâvasıdır”, İlk Öğretim, S. 162-163. Eylül, (2139).
- [19] Caferoğlu, A. (1942), “Türk Taamül Hukukuna Göre «İçtimai Muavenet» Müessesesi”, Vakıflar Dergisi, S. 2, (185-193).
- [20] Cumhuriyet Halk Partisi (1938), On Beşinci Yıl Kitabı, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul.
- [21] Çelenk, Süleyman; Tertemiz, Neşe vd. (2000), İlköğretim Programları ve Gelişmeler- Program Geliştirme İlke ve Teknikleri Açısından Değerlendirilmesi, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara.
- [22] Dik, Esra (2023), “Demokrat Parti Döneminde Köyleri “Belediyeleştirme” Önerisi: 1951 Tarihli Köy Kanunu Tasarısı”, Journal of International Management, Education and Economics Perspectives, S.11/1, Haziran, (28-39).
- [23] Dokuyan, Sabit (2023), “Menderes-İnönü Arasında Kısa Süren Bahar Havası ve Yansımaları (1957)”, Journal of Universal History Studies, C.6, S. 2, Aralık, (147-167).

- [24] Ertuğrul, Kurtuluş (2010), TBMM'deki Yansımalarına Göre Köy Enstitüleri, Dumlupınar Üniversitesi, Kütahya. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- [25] "İstanbul'da İlköğretim Kongresi ve Maarif Vekilimiz Hasan Âli Yücelin Nutukları", İlköğretim, C.9, S. 162-163, 1944 Eylül, (2121 [6]).
- [26] Kaderli, Zehra (2008), "Deliorman'ın Aydoğdu Köyünde Meci/İmece", Türkbilgi 9/16, Aralık, (90-112).
- [27] Karadeniz, Tuncay (2017), Mustafa Reşit Tarakçıoğlu'nun TBMM'deki Faaliyetleri, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- [28] Karaömerlioğlu, Asım (2006), Orada Bir Köy Var Uzakta Erken Cumhuriyet Döneminde Köycü Söylem, İletişim Yayınları, İstanbul.
- [29] Kirby, Fay (1962), Türkiye'de Köy Enstitüleri, İmece Yayınları, Ankara.
- [30] Koral, Tevfik (1944), Mahalli İdarelerde Vergi, Resim ve Harçlar, Halk Basımevi, İstanbul.
- [31] Köni, Yunus Kâzım (1946), "Köy Eğitimi Konferansı ve Üçüncü Eğitim Şurası", Ülkü Milli Kültür Dergisi, S. 11/ 126, Aralık, (2-10).
- [32] Kuşci, Ahmet (2021), Türk Eğitim Tarihi 1923-1950, İksad Yayınevi, Ankara.
- [33] Makal, Mahmut (2022), Bizim Köy, Işıl Özgüner (Haz.), Literatür Yayınları, İstanbul.
- [34] Neumark, Fritz (1937), "Vergi Yüklü ve İktisadi Hayat", İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, (Çev. S. F. Ülgener) C. 3, (247-261).
- [35] Resmî Ceride, 7 Nisan 1340. [7 Nisan 1924].
- [36] Safa, Peyami (1944), "İlk Öğretim Dâvasında Özürcüler", İlk Öğretim, S.162-163, Eylül, (2138).
- [37] Taşdemirci, Ersoy (1998), Hasan-Âli Yücel'in Türk Milli Eğitimine Hizmetleri, Songül Boybeyi (Ed.), 100. Doğum Yıldönümünde Hasan-Âli Yücel içinde (27-113), Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara.
- [38] TBMMTD, 23 Mayıs 1945, 20 Kasım 1946; 20 Aralık 1946; 24 Aralık 1946; 27 Aralık 1946; 17 Haziran 1947; 28 Aralık 1947; 29 Aralık 1947; 17 Mayıs 1948; 24 Mayıs 1948; 4 Nisan 1949; 24 Kasım 1949; 15 Kasım 1950; 26 Aralık 1952.
- [39] TBMMZC, 5 Haziran 1942; 11 Mart 1340/1924.
- [40] T.C. Resmî Gazete, 6 Haziran 1934; 11 Temmuz 1939; 22 Nisan 1940; 25 Haziran 1942; 31 Mayıs 1948; 11 Ağustos 1951.
- [41] Tonguç, İsmail Hakkı (2020), Canlandırılacak Köy, Derya Önder (Ed.), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- [42] Turan, İlhan (Der.), (2002), İsmet İnönü Eğitim-Öğretim Üzerine. Türk Eğitim Demeği-İnönü Vakfı, Ankara.
- [43] Ulus Gazetesi, 21 Mart 1943; 23 Mart 1943; 23 Nisan 1944; 20 Ağustos 1944; 17 Eylül 1944; 28 Eylül 1944; 29 Eylül 1944; 18 Nisan 1945; 12 Ağustos 1952.

- [44] Wafford, Kate, V. (1952), Türkiye Köy İlkokulları Hakkında Rapor, (Çev. F. Varış), Milli Eğitim Basımevi, Ankara.
- [45] Vâ-Nû (1944), “İyi Bir İlköğretim”, İlk Öğretim, S.162-163, Eylül, (2133).
- [46] Varınca, A. Kemal (1946), “Köy İşleri”, İdare Dergisi, S. 179, Mart-Nisan, (78-106).
- [47] Yasa, İbrahim (1962), “Toplum Kalkınması ve Köylerimizde Yardımlaşma Gelenekleri”, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, C. 17, S. 01, Ocak, (89-115).
- [48] Yavuz, Fehmi (1962), “Köy Kalkınması”, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, C. 17, S. 02, Şubat, (167-178).
- [49] Yavuz, Fehmi (1943), “Köy Maliyemizin Genel Meseleleri”, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, C.1, S.4, Nisan, (810-821).
- [50] Yavuz, Fehmi (1946), Köy İdarelerimizin Maliyesi, Kanaat Basımevi, Ankara.
- [51] Yücel Eronat, Canan (Der.), (1999), Hasan-Âli Yücel’in TBMM Konuşmaları ve İlgili Görüşmeler I 1939-1943, TMMM Kültür ve Sanat Yayınları, Ankara.
- [52] Yücel, Hasan Ali (1945), “İlköğretim Davasının Gerçekleştirilmesi Yolunda Geçen Yıl Elde Edilen Başarılar”, İlköğretim C. 9, S.171-174, Ocak-Mart, (2264-2265).